

ALVYDAS NOREIKA

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

VYTAUTO KAVOLIO SOCIOLOGIJOS RAIDOS LOGIKA

The Logic of Development of Vytautas Kavolis' Sociology

SUMMARY

The article deals with the problem of the developmental logic in Vytautas Kavolis' sociology. It is argued that the theme of Kavolis' sociology was collective emotionality and its symbolic expression. The Lithuanian-American sociologist was interested in the shared emotional attitudes to the social and cultural environment and in the cultural symbols' power to influence them. Institutional and immanent determinants of development of the theme are discussed in article, too.. Kavolis' choice of the theme was influenced by his studies at Harvard University in the 1950s. There in the context of National Character Studies, he was interested in the shared emotional attitudes as one of the aspects of national character. The sociologist turned to Social Pathology Studies and Cultural Psychology reacting to a social mission of American sociology to help to deal with social problems in society's life.

SANTRAUKA

Straipsnis skirtas Vytauto Kavolio sociologijos raidos logikai aptarti. Įrodinėjama, kad Kavolio sociologijos raidos pagrindą sudaro kolektyvinio emocionalumo ir simbolinės jo raiškos tema. Plėtodamas šią temą sociologas siekia pažinti socialinėms grupėms bendras emocines nuostatas socialinės ir kultūrinės aplinkos atžvilgiu ir kultūros simbolių gebėjimo veikti šias nuostatas mechanizmus. Analizuojami instituciniai ir imanentiniai kolektyvinio emocionalumo ir simbolinės jo raiškos temos plėtojimo veiksniai. Teigiama, kad instituciniai veiksniai suvaidino savo vaidmenį dviem atvejais – pasirenkant pagrindinę tyrimų temą ir nuo vaizduojamojo meno sociologijos pasukant į socialinės patologijos studijas ir kultūrinę psichologiją. Pasirinkti kolektyvinio emocionalumo ir simbolinės jo raiškos temą Kavolį paskatino studijos Harvardo universitete, kurių metu jis gilinosi į nacionalinio charakterio tyrimų subtilybes. Socialinės patologijos studijų ir kultūrinės psichologijos mokslininkas ėmėsi reaguodamas į amerikietiška sociologijai keliamą socialinės misijos uždavinį padėti spręsti visuomenėje iškylančias problemas.

RAKTAŽODŽIAI: kultūra, asmenybė, kolektyvinis emocionalumas, sociologija, psichologija.

KEY WORDS: culture, personality, shared emotional attitudes, sociology, psychology.

Vytautas Kavolis – ligšiol turbūt ryškiausias ir produktyviausias lietuvių sociologas. Jis publikavo daugiau nei 100 mokslo straipsnių, iš kurių neretas savo apimtimi prilygsta studijai, ir išleido 12 knygų (monografijų, straipsnių rinkinių ir paskaitų kursų)¹. Nagrinėtų temų sąrašas ne mažiau įspūdingas nei publikacijų skaičius: Vinco Kudirkos biografija, *Bežemių* (Algimantas Mackus ir Liūnė Sutema) poezija, vaizduojamasis menas, revoliucijos, modernizacijos procesas, avangardinė kultūra, revizionizmas, literatūra, civilizacija ir jos organizacija bei dinamika, galiausiai istorinė lietuvių kultūros raida.

Kavolio moksliniai interesai išsiskleidė ne visi iš karto, bet palaipsniui. Jų sklaida ganėtinai išsamiai pateikta paties sociologo kūrybinėje autobiografijoje *Nuo dailės sociologijos iki moralinių kultūrų*². Kas lieka joje nutylėta – tai motyvai, nulėmę vienos ar kitos temos pasirinkimą. Auto-

biografijoje galima atrasti tik paaiškinimą, kas konkrečiai jį paskatino pasirinkti sociologijos discipliną: „Sociologu aš tapau 1949, kai, stojant į Wisconsin universitetą, reikėjo nurodyti specialybę, kurios sieksi. Įrašiau sociologiją, galvodamas, kad ji yra istorijos, filosofijos ir politikos junginys, tais dalykais tuomet domėjausi. Amerikos sociologija, žinoma, nebuvo tokia, kokią aš, ką tik, prieš vienerius metus, atvykęs iš Europos, įsivaizdavau. [...] Bet sykią apsisprendęs, likau ištikimas savo apsisprendimui.“³

Įvardyti mokslinę veiklą lėmusius veiksnius svarbu rekonstruojant teorinį Kavolio sociologijos branduolį. To nepadarius, nebūtų iki galo aišku, kuria prasme galima kalbėti apie Kavolio sociologiją ne kaip apie atskirų tyrimų konglomeratą, bet kaip apie daugiau ar mažiau darnią visumą. Tad atsizvelgiant į problemos aktualumą straipsnis skiriamas Kavolio sociologijos raidos logikai aptarti.

EGZISTENCINĖ IR MORALINĖ RAIDOS LOGIKA

Kavolio sociologijos raidos klausimą yra svarstę Arūnas Sverdiolas ir Leonidas Donskis. Sverdiolas varomąją Kavolio sociologijos raidos jėga laiko savipratą. Kavolio įsimąstymas į save, pasak jo, vyksta per pastangą suprasti kitą:

Šitoks *alter ego* vartojimas rodo tam tikrą savivokos pastangą, savosios tapatybės paiešką. Būtent tam tikrą: suprasti, kas esi, suradus sau artimą ir per jį. Kita, vėlesnė savivokos pastanga yra *aš* gretinimas su kitu, kitokiu, *alter* radikalizavimas, kai antrasis toks pats virsta kitiškiu. Nuo dabartinio Vakarų žmogaus egzistencijos Kavolio dėmesys krypo prie jos istorinės gelmės ir prie erdviųjų tolimybių – kitų

kultūrų ir civilizacijų. Ypač svarbi pasidarė sąmoningumo struktūros sąvoka, leidžianti ir nubrėžti plačiausią tyrimo lauką – sąmoningumą, ir kalbėti apie daugybinių šio lauko pobūdį – skirtingas jo struktūras, taip pat istorinį šių struktūrų kismą, transformacijas, vadinamąsias sąmoningumo signatūras ir trajektorijas. Kartu savoji egzistencinė padėtis įrašoma į daug platesnius tipologinius rėmus. Toks *aš* įterpimas tarp kitų yra veiksmingas savi-refleksijos žingsnis: savojo mąstymo prielaidos, suvokiamos kaip priklausančios tam tikrai vietai ir tam tikram laikui, patalpintos analitiniame epochų, kultūrų ir civilizacijų lyginamųjų tyrimų lauke, atsiduria greta kitų egzistencijos pavidalų. Savivoka pagilėja lyginant, vienoje ar ki-

toje analitiškai – konstrukciškai nustatytoje plotmėje skleidžiant bendrybes su kitais ir skirtynes nuo jų.⁴

Kaip matome, citatoje išskiriami du kraštutiniai Kavolio savipratos, kartu ir jo tyrimų, poliai: savęs gretinimas su vienu individu iš savos kultūros ir savęs lyginimas su individualiais, priklausančiais svetimoms kultūroms bei civilizacijoms. Pirmąjį polių Sverdiolui įkūnija kavoliškoji Kudirkos biografija, o antrąjį – civilizacijų studijos. Tarp jų mokslininkas įterpia *Nužemintųjų generaciją* ir lietuvių sąmoningumo istoriją. Jis rašo: „Nužemintųjų generacijoje“ išsivija patiriama kaip savotiška maža tauta su savo kartomis, idėjinėmis orientacijomis ir kita kuo. Vėliau „Sąmoningumo trajektorijoje“ (1986) Kavolis įrašė šios bendrijos, kuriai jautėsi pats priklausęs, savivokos parametrus į lietuvių kultūros modernėjimo vyksmą. Taip išplėtus tyrimo rėmus, savotišku Kavolio *alter ego* šioje knygoje tapo Nyka-Niliūnas, o ankstesniojoje juo buvo Mackus.⁵ Tad, anot Sverdiolo, pagrindinė Kavolio sociologijos raidos linija vingiuoja per *Žmogaus genezę*, *Nužemintųjų generaciją*, lietuvių sąmoningumo istoriją, kol galiausiai pasiekia civilizacijų studijas.

Donskis Kavolio sociologijos raidą grindžia moraliniais mokslininko ieškojimais. Tyrinėtojo teigimu, „kiekviena Kavolio knygų pastraipa, kiekvienas jo ikonoklastiško ir kritiško mokslinio darbo fragmentas yra tarsi tyli jo intelektualinė ir moralinė autobiografija. Kavolio teoriniai požiūriai ir įžvalgos, metodologinės preferencijos ir disciplinų pasirinkimas ne tik atspindi jo vertybinę orientaciją, įsitikinimus ir asmeninę patirtį, bet taip pat akcentuoja ir iš naujo apibrėžia

tai, kas svarbiausia civilizacijų studijų srityje ir kritiškose moderniosios visuomenės bei kultūros studijose.“⁶ Šios moralinės autobiografijos branduolį, pasak Donskio, sudaro siekis suderinti liberalizmą su kitomis moderniosiomis moralinėmis sistemomis, ypač nacionalizmu. Tyrinėtojo požiūriu, derinimo darbas vyksta ne politinės ar socialinės filosofijos priemonėmis, bet atliekant konkrečius istorinius įvairių kultūrų bei civilizacijų tyrimus. Kitaip sakant, esą Kavolis siekęs ne sukurti abstrakčią filosofinę teoriją, bet atrasti konkrečius istorinius liberalizmo bei nacionalizmo derinimo pavyzdžius ir taip parodyti, kad jų dermė galima. Donskis rašo:

Suvokdamas, kaip problemiška ieškoti liberalizmo šaknų – ar bent apraiškų – Vidurio ir Rytų Europos politinėje istorijoje, Kavolis bandė identifikuoti bei analizuoti ir konkrečias liberalias laikysenas, ir paties liberalumo elementus lietuvių tautinio atgimimo istorijoje (arba, tiksliau sakant, Lietuvos modernybės, kad ir kaip netobulos, istorijoje). „Aušros“ ir „Varpo“ tautinių sąjūdžių – taip pat jų vadovų Jono Basanavičiaus, Jono Šliūpo ir Vinco Kudirkos – idėjas ir laikyseną jis apibūdino kaip liberalias [...]. Tai darydamas Kavolis teoriškai ir intelektualiai susiejo nacionalistinę bei liberalią moralines kultūras, pasitelkdamas sąmonės istorijos perspektyvą. Kitaip jis čia neišvengiamai būtų patyręs nesėkmę, nes nei politinė teorija, nei praktika negali suteikti pakankamo pagrindo susieti šiuos, sakytum, vienas kitą neigiančius dalykus.⁷

Neginčytina, kad Kavolio sociologija turi egzistencinę ir moralinę politinę potekstę. Tai įrodo ne tik abiejų tyrinėtojų pateikti argumentai, bet ir kitokią patirtį bei moralines politines nuostatas tu-

rinčių asmenų reakcija į Kavolio kūrybą. Dešimto dešimtmečio pradžioje katalikiškai nusiteikusius asmenis nejuokais suerzino Kavolio atlikti lietuvių sąmoningumo istorijos tyrimai, nuspalvinti liberalizmui palankiomis nuostatomis bei vertinimais⁸.

Vis dėlto egzistencinis ir moralinis politinis Kavolio sociologijos aiškinimas yra nepakankamas. Visų pirma iš abiejų aiškinimų iškrenta vienas svarbiausių Kavolio tyrimo laukų – vaizduojamojo meno sociologija. Nebeaišku, kaip vaizduojamojo meno išraiškos formų ir jų tobulumo socialinio-kultūrinio sąlygotumo tyrimai susiję su asmenine saviprata bei liberalizmo ydų taisymu. Taip pat jie abu nepajėgūs atskleisti didžiosios dalies teorinių bei metodologinių priemonių pasirinkimo ypatybių. Pavyzdžiui, kaip

iš liberalizmo pozicijų paaiškinti Kavolio vadovavimąsi neofroidistiniu kultūrinės kūrybos aiškinimo modeliu, kuriame pabrėžiama ne racionali savikontrolė ir sąmoningas kūrybinių priemonių rinkinysis, kas derėtų su liberalizmo postuluojamu individų gebėjimu laisvai pasirinkti, bet pasąmoninis socialinių ir kultūrinių veiksnių poveikis kuriančiojo vaizduotei? Arba, kaip iš liberalizmo perspektyvos suprasti Kavolio pareiškimą, kad „adekvati moralės sociologija negali būti sukurta remiantis „izoliuojančia“ metodologija, kuri pripažįsta tik nesusijusius individus ar grupes kaip moralinės dramos (ar pakankamai dažnai komedijos) veikėjus“? Tad būtina atrasti platesnę temą nei saviprata ir moralė – temą, kuri, aprėpdama pastarąsias, užpildytų ir jų paliktas tuščias nišas.

KULTŪRA IR EMOCIJOS

Galbūt plačiausia tema, kurią galima atrasti Kavolio sociologijoje, – tai *kultūra ir asmenybė*.

Kavolio kultūros teorijoje nurodomos šios fundamentalios kultūros savybės: *simbolizmas, normatyvumas, kolektyviškumas, ilgalaikiškumas ir universalumas*.

Simbolizmo atveju pabrėžiama, kad kultūrą sudaro simboliai. Tačiau kas yra simbolis? Kavolis nesivadovauja įmantria simbolio samprata. Kaip ir anglosaksiškoje kalbos filosofijoje, simbolis jam reiškia ne kokią nors atskirą ženklų rūšį, bet ženklą apskritai. Bet kas, kas turi *išraišką* ir *prasmę* ar *reikšmę*, yra simbolis.

Įvardijimas „bet kas“ yra pernelyg neapibrėžtas ir reikia sukonkretinimo. Prie simbolių pirmiausia priskiriami visi *lingvistiniai ženklai* – nesvarbu, ar jie būtų

rašytiniai, ar fonetiniai. Šie ženklai apima *natūralią kalbą* ir *raštą*, arba *tekstus*. Raštas suprantamas plačiąja prasme. Tekstams priskiriami ne tik religijos, filosofijos, mokslo, grožinės literatūros, bet ir vaizduojamojo meno, teatro, kino, šokio bei muzikos kūriniai. Kitaip sakant, kultūrai priskiriama natūrali kalba su jos žodynu bei gramatinėmis formomis ir vadinamoji *dvasinė kultūra*. Be lingvistinių ženklų, simboliams priskiriama ir *neverbalinė kūno kalba*, arba apibrėžtą prasmę turinti kūno motorika (gestai, povyza). Būtina pažymėti, kad didžiausią reikšmę Kavolis skiria raštui. Pasak jo, būtent tekstai sudaro kultūros simbolizmo branduolį.

Kavoliui kultūra – ne pabira simbolių sankaupa, bet sąryšinga visuma. Ilgainiui keičiasi tik autoriaus požiūris į sąry-

šingumo pobūdį. Meno sociologijoje ir socialinėje psichologijoje pabrėžiamas kultūros sistemiškumas. Kultūra traktuojama kaip simbolių sistema. O civilizacijų analizėje ir lituanistinėse studijose vadovaujama prielaida, kad kultūra negali būti traktuojama kaip loginiu požiūriu integruota visuma. Kavolis rašo: „Kultūros sąvokai būtų svetima visiška koherencija – visiškai sistemiška kultūros būklė, kai viskas palenkta kuriam nors principui, viskas sujungta, – tokį būvį galima pasiekti tik politinės galios priemonėmis, priverčiant kultūrą tarnauti kurios nors politinės galios mechanizmui. Koherencija nekyla iš pačios kultūros prigimties, kultūra yra spontaniškas, nuolat kintantis procesas, paliktas pats sau jis natūraliai išsiskleidžia pliuralistine forma, iš karto daugeliu pavidalų, kurie vieni kitiems prieštarauja.“¹⁰ Vis dėlto ir šiuo atveju mokslininkas netraktuoja kultūros kaip pabiros simbolių sancaupos. Viena vertus, sistemiškai gali būti atskiri simboliniai dariniai ar, autoriaus žodžiais tariant, „koherentiškos, logiškai suprantamos gali būti tik kultūros dalys“¹¹. Antra vertus, galima mąstyti apie neloginį kultūros kaip visumos sąryšingumą.

Kultūrą sudarantys simboliai ne tik turi prasnę, bet ir įpareigoja. Jie apibrėžia individo santykį su pačiu savimi, kitais individualiais ir pasauliu. Šiuo atveju simboliai individui nurodo, kaip kurį nors dalyką suvokti, kokias emocijas jo atžvilgiu išgyventi ir kaip elgtis. Kai simboliai neatlieka jokių normatyvinių funkcijų, pavyzdžiui, koks nors filosofinis ar literatūrinis kūrinys nedaro realaus poveikio individų gyvenimui, tuomet jie nepriskiriami kultūrai. Žinoma, tai nereiškia, kad jie ateityje negalės tapti nor-

matyvinu požiūriu reikšmingi. Iki to momento, kai pradės reguliuoti individo santykius su aplinka, simboliai priklausos *kultūros archyvui*.

O dėl normatyvumo, tai kultūros pagrindą sudaro simboliai, kurie yra *bendri* (*shared*) arba visos visuomenės, arba kurios nors į jos sudėtį įeinančios socialinės grupės nariams, arba, kitaip sakant, tai *kolektyviniai simboliai*. Pavienius individus reguliuojantys simboliai, kuriuos būtų galima įvardinti *idiosinkraziniais*, kultūrai nepriskiriami. Remiantis Kavolio logika, išeitu, kad kultūra yra kolektyvinių simbolių visuma.

Kavolis neneigia, kad realūs kolektyviniai simboliai gali turėti idiosinkraziškų elementų. Tačiau juos ignoruoja. Tai liudija autoriaus atsisakymas sociologiškai analizuoti individualius kolektyvinių meno stilių elementus. Civilizacijų analizėje savo poziciją Kavolis šiek tiek sušvelnina pripažindamas idiosinkrazišką kolektyvinių simbolių naudojimą kaip teoriškai reikšmingą jų funkcionavimo aspektą.

Kavolio sprendimas, kokius simbolius priskirti kultūrai, paremtas struktūrine-funkcine prielaida, kad kultūros paskirtis – užtikrinti socialinės sistemos integralumą. Socialinės sistemos integralumas siejamas su ją sudarančių individų sąveikų darna. Tariama, jog individai sąveikauja darniai tuomet, kai jie atitinka vienas kito lūkesčius, kad kitas elgsis vienokiu, o ne kitokiu būdu, o tai būtų neįmanoma be vadovavimosi bendrais simboliais.

Ilgalaikiškumo reikalavimas sietinas su jau aptarta integruojančia kultūros funkcija. Anot Kavolio, kad individų sąveikos vyktų sklandžiai, kolektyviniai simboliai privalo būti palyginti pastovūs.

Trumpalaikiai simboliai traktuojami kaip nepajėgūs užtikrinti sąveikaujančių individų lūkesčių vienas kito atžvilgiu dermės ir dėl to iš viso neatlieka normatyvinių funkcijų.

Kultūros simbolių universalumas reiškia, kad jie kelia pagarbą ne tik savo netarpiškiems naudotojams, bet ir kitoms kultūroms priklausantiems individams. Kelia į svetimųjų pripažinimą atveria simbolių tobulumas. Kavolis rašo:

*Tekstas yra „gyvybinga“ pastanga iš pagrin-
dų aprėpti tam tikrą skalę žmonių patyrimo,
gebančio išlikti dėl jo paties simbolinės struk-
tūros galios, nepriklausomai nuo patyrimo, iš
kurio ji atsiranda, ir kerinčios pagarbos jos
formos tobulumui netgi pašaliečio, kuriam
pats patyrimas išlieka svetimas, požiūriu.¹²*

Iš to, kas pasakyta, kyla toks kavoliškas kultūros apibrėžimas: *kultūrą sudaro į universalumą pretenduojantys ilgalaikiai simboliai, atliekantys socialinių grupių narių sąmonės (juslinio suvokimo, mąstymo ir emocijų) bei elgesio orientavimo funkcijas*. Tokie simboliai pirmiausia bazuojasi dvasinės kultūros kūriniuose. Taip pat jie egzistuoja neverbalinėje kūno kalboje ir natūralioje kalboje.

Kavolio požiūris į asmenybę plaukia iš jo kultūros teorijos. Kultūros normatyvumo pabrėžimas suponuoja mentalinę asmenybės sampratą. Pasak šios sampratos, asmenybę sudaro *nuostatos*, arba *vertybinės orientacijos*, nukreiptos į socialinę bei kultūrinę aplinką ir jos objektus. Jos skirstomos į individualias ir kolektyvines ir pastarosioms teikiama pirmenybė. Daroma prielaida, kad kolektyvinės nuostatos sudaro konkrečių individų asmenybės branduolį. Nuo mentalizmo nukrypstama tik pripažįstant, kad visos nuostatos (tiek individua-

lios, tiek ir kolektyvinės) kontroliuojamos kultūros simbolių.

Kultūros ir asmenybės tema persmelkia praktiškai viską, ką Kavolis yra nuveikęs mokslo srityje. Vienuose tyrimuose, pavydžiui, vaizduojamojo meno sociologijoje, sociologas siekia nustatyti ilgalaikius visai žmonijai reikšmingus kolektyvinius simbolius bei jų darinius ir išsiaiškinti jų normatyvines funkcijas, kituose tyrimuose, kaip antai socialinės patologijos studijose ar kultūrinėje psichologijoje, koncentruojasi į kolektyvines nuostatas ir jų dinamiką.

Vis dėlto svarstomos problemos kontekste kultūros ir asmenybės tema yra per plati. Kaip viską apimanti ji leidžia suvokti sinchroninius, bet ne diachroninius ryšius tarp Kavolio tyrimo sričių. Žvelgiant iš šios temos perspektyvos, Kavolio sociologija atsiveria kaip įvairių kultūros ir asmenybės aspektų analizė. Tačiau nėra aišku, kodėl Kavolio dėmesys nuo vieno kultūros ar asmenybės aspekto krypsta prie kito. Kad tai suprastume, būtina atrasti siauresnę, ne tokią viską apėriamą temą.

Siauresne tema galėtų būti *kolektyvinis emocionalumas ir simbolinė jo raiška*. Naujoji tema visiškai nepaneigia senosios temos. Priešingai, ją sufokusuoja ir atskleidžia jos esmę. Kolektyvinio emocionalumo ir simbolinės jo raiškos tema paaiškina, jog Kavolis nevienodai vertina įvairias asmenybės nuostatas ir kultūros simbolių funkcijas. Didžiausią reikšmę jis teikia emocinėms nuostatoms bei simbolių gebėjimui jas reguliuoti. Būtent noras pažinti kolektyvines emocines nuostatas ir kultūros simbolių poveikio joms mechanizmus yra varomoji Kavolio sociologijos jėga¹³.

INSTITUCINIAI IR IMANENTINIAI RAIDOS VEIKSNIAI

Iki šiol, bandant suprasti Kavolio kūrybos ištakas, daugiausia dėmesio buvo skirama jo asmeninėms nemokslinėms (egzistencinėms, moralinėms, politinėms, pasaulėžiūrinėms) nuostatom¹⁴. Vis dėlto kad ir kokios stiprios būtų mokslinės veiklos asmeninės paskatos, vien jomis ji neapsiriboja. Konkretaus mokslininko veiklą formuoja bei kreipia tam tikra linkme ir egzistuojantis mokslo kanonas (metodologinė programa), nusistovėjusi mokslinė praktika bei įvairūs instituciniai reikalavimai. Visiškai nepaisydamas jų mokslininkas rizikuoja ne sukelti reikšmingas inovacijas (*mokslo revoliucijas*), bet būti diskvalifikuotas ir pašalintas iš legitimuoto mokslo žaidimo. Tas pats galioja ir Kavolio atveju. Tad gilinantis į kavoliškos sociologijos raidos priežastis, būtina įvertinti ir neasmenybinių veiksnių poveikį.

Neasmenybiniais veiksniais galima bent jau iš dalies paaiškinti, kodėl kolektyvinis emocionalumas ir simbolinė jo raiška, o ne kokia nors kita tema tapo pagrindiniu tyrimų objektu. Atsakymas į šį klausimą glūdi Kavolio universitetinių studijų aplinkoje. Lemiamu instituciniu veiksniumi, paskatinusiu užsiimti minėta tema, galima laikyti sociologo studijas Harvardo universitete XX a. šeštajame dešimtmetyje. Čia išryškėjo pirmieji jo moksliniai interesai – tai *nacionalinio charakterio studijos (national character studies)*. Harvarde Kavolis pirmiausia gilinosi į sovietinę socialinę sistemą bei jos poveikį asmenybei – būtent į *sovietinį charakterį (soviet character)*. Sovietinė sistema sulaukė mokslininko dėmesio dar jam, kaip pažangiam magistrantui

(*teaching fellow*), skaitant įvairius socialinei teorijai skirtus bakalauro kursus. Taip pat jis dalyvavo rengiant kolektyvinę monografiją *The Soviet Zone of Germany* (Sovietinė Vokietijos zona)¹⁵. Galiausiai Socialinių santykių katedroje (*Department of Social Relations*) jis parengė ir 1960 m. sėkmingai apgynė daktaro disertaciją *The Failures of Totalitarian Socialization: A Theoretically Oriented Case Study of the East German Socialization System* (Totalitarinės socializacijos nesėkmės: teoriškai orientuota Rytų Vokietijos socializacijos sistemos atvejo studija).

Kad pirmosios tyrimų temos pasirinkimas nebuvo vien asmeninis Kavolio apsisprendimas, liudytų tai, jog išibėgėjęs *Šaltajam karui* Harvardo universitete buvo užsiimama plačiais sovietologiniais tyrimais. Čia veikė 1948 m. įsteigtas *Rusų tyrimų centras (Russian Research Center)*, kurio viena iš veiklos kryptių buvo sovietinio charakterio analizė. Siekiant perprasti sovietinės mąstysenos bei elgsenos ypatybes, šiame centre 1950–1954 m. buvo įgyvendintas Harvardo sovietinės socialinės sistemos projektas (*Harvard Project on the Soviet Social System*)¹⁶. Jo metu buvo apklausti žodžiu ir raštu tūkstančiai pabėgėlių iš tuometinės Sovietų Sąjungos, o rezultatai apibendrinti knygoje *How The Soviet System Works* (Kaip veikia sovietinė sistema)¹⁷.

Rusų tyrimų centro veikloje dalyvavo ir daugelis Socialinių santykių katedros narių, taip pat ir katedros vedėjas bei Kavolio disertacijos vadovas Talcottas Parsonsas. Todėl nenuostabu, kad sovietologiniai tyrimai buvo vykdomi ne tik minėtame centre, bet ir katedroje. Pavyz-

džiui, tarp 1948 m., kai įkurtas Rusų tyrimų centras, ir 1960 m., kai Kavolis gauna daktaro laipsnį, be jo, apgintos dar bent jau 4 sovietologinio pobūdžio disertacijos¹⁸. Tad visai tikėtina, kad derinant disertacijos temą, katedroje buvo atsižvelgta į tai, jog Kavolis yra pabėgėlis iš Rytų Europos, vadinasi, išmanantis regiono specifiką, bei į ankstesnį jo įdirbį sovietologijos srityje. Gali būti, kad Kavolio disertacija tam tikru atžvilgiu buvo savotiškas Harvado sovietinės socialinės sistemos projekto tęsinys. Tik jos atveju gilinamasi ne tiek į pačią sovietinę sistemą, kiek į bandymą ją įdiegti už Sovietų Sąjungos ribų – Rytų Vokietijoje.

Su nacionalinio charakterio studijomis vėlesnius Kavolio sociologinius tyrimus sieja įvairialypiai saitai. Viena vertus, šių studijų kontekste jau buvo domimasi kolektyviniu emocionalumu kaip sudėtinio nacionalinio charakterio elementu. Antra vertus, jose formuojasi teoriniai neofroйдistinio požiūrio į kolektyvinį emocionalumą bei simbolinę jo raišką pagrindai. Trečia vertus, nacionalinio charakterio studijų kontekste Kavolis nagrinėja ir *lietuvių tautinį charakterį*. Tai, kas apie jį pasakoma XX a. šeštajame dešimtmetyje, daugeliu atvejų pasikartoja ir vėlesnėse lituanistinėse studijose. Atsižvelgiant į tai, galima teigti, kad nacionalinio charakterio studijos buvo ta terpė, kurioje išsikristalizuoja pagrindinė Kavolio sociologijos tema – kolektyvinis emocionalumas ir simbolinė jo raiška.

Kokie kiti instituciniai veiksniai ir kaip lėmė tolesnę Kavolio sociologijos raidą, apibūdinti galima tik kruopščiai išanalizavus dokumentus, saugomus tiek asmeniniame Kavolio archyve, tiek

ir institucijų, kuriose jis dirbo, saugyklose. Tokia analizė pareikalautų atskiros studijos. Tad šiame straipsnyje imsime tik preliminarių išvalgų dėl jų poveikio ir tik tuo atveju, kai Kavolio sociologijos pokyčių nebus galima paaiškinti imanentine raidos logika.

Kavolio atliktus kolektyvinio emocionalumo bei simbolinės jo raiškos tyrimus surikiuoti į vieną nuoseklią chronologinę raidos liniją yra keblu. Rikiuoti sunku tiek dėl šių tyrimų skirtingumo, tiek ir dėl to, kad paprastai tuo pat metu autorius dirbo keliuose laukuose, tiek ir dėl tyrimų rezultatų publikavimo sekos. 1962–1974 m. mokslininkas plėtojo vaizduojamojo meno sociologiją, 1969–1971 m. – socialinės patologijos studijas, 1969–1971 m. – kultūrinę psichologiją, 1970–1972 ir 1988–1992 m. – literatūros sociologiją, 1973–1996 m. – civilizacijų studijas ir visą tą laiką kartu plūšėjo lituanistikos baruose.

Atsižvelgdami į minėtus keblumus, vietoj vienos išskirsime dvi pagrindines temas plėtojimo kryptis. Pirmoji kryptis apimtų vaizduojamojo meno sociologiją, socialinės patologijos studijas, kultūrinę psichologiją bei civilizacijų studijas, o antroji – lituanistines studijas (*Žmogaus genezė, Nužemintųjų generaciją* ir lietuvių sąmoningumo istoriją *Sąmoningumo trajektorijos* ir *Epochų signatūras*). Jos tarpusavyje skiriasi tuo, jog plėtodamas pirmąją kryptį, autorius ieško universalių kolektyvinio emocionalumo bei simbolinės jo raiškos dėsningumų, o antrosios atveju nagrinėja emocinį lietuvių nacionalinio charakterio aspektą.

Literatūros sociologija užimtų tarpinę padėtį tarp abiejų minėtų raidos krypčių.

Viena vertus, visuose jai skirtuose straipsniuose analizuojama lietuvių literatūra. Antra vertus, daugelyje jų (4 iš 6 straipsnių) keliama didesni nei lituanistiniai tikslai. Pavyzdžiui, straipsnyje „Literature and the Dialectics of Modernization“ (Literatūra ir modernizacijos dialektika)¹⁹, kuriame Juozo Grušo drama *Meilė, džiazas ir velnias* lyginama su estų dramaturgo Paulo-Eeriko Rummo kūrinio *Pelesenės žaidimas*, siekiama padėti pagrindus sisteminiam-analitiniam požiūriui į lyginamąsias literatūros studijas (*system-analytic approach to comparative literature*).

Tad bendrąją Kavolio sociologijos raidos schemą būtų galima pavaizduoti šitaip:

→ CS

→ VMS → SPS → KP →

NChS → → LS,

→ L (ŽG → NG → SI) →

kur NChS – nacionalinio charakterio studijos, VMS – vaizduojamojo meno sociologija, SPS – socialinės patologijos studijos, KP – kultūrinė psichologija, CS – civilizacijų studijos, LS – literatūros sociologija, L – lituanistika, ŽG – *Žmogaus genezė*, NG – *Nužemintųjų generacija* ir SI – sąmoningumo istorija.

Abiejų pagrindinės temos plėtojimo krypčių santykis su nacionalinio charakterio studijomis yra nevienodas. Emocinio lietuvių nacionalinio charakterio aspekto tyrimai natūraliai pratęsia bei papildo tai, ką apie lietuvių būdą Kavolis pasako XX a. šeštajame dešimtmetyje. O visai kitokia situacija kitos krypties atveju. Vargu ar Kavolio susidomėjimą menu, kurio tyrimais prasideda kelis dešimtmečius trukusios universalių kolektyvinio emocionalumo bei jo raiškos dėsningumą paieškos, padiktavo kokios

nors teorinės nacionalinio charakterio studijų problemos. Kaip galima spręsti iš paties Kavolio liudijimo, vargu ar kokį nors palankų vaidmenį suvaidino ir instituciniai veiksniai:

Pirmoji mano studijų šaka buvo dailės sociologija. Pasirinkau ją dalinai todėl, kad nuo seno domėjausi daile. Ypač artimas man buvo abstraktusis ekspresionizmas – vokiečių mokykla, kurios daug pavyzdžių buvo viename Harvardo muziejuje. Aplinkui taip pat mačiau daug medžiagos, kurią buvo galima sintetinti į dailės sociologiją. Dar laikant doktorato preliminarinius egzaminus man buvo pasakyta, kad tokios dailės sociologijos iš viso nėra! Turbūt viena iš priežasčių, jau gavus doktoratą paskatinusių būtinai pradėti dailės sociologijos studijas, buvo patarimas to nedaryti...²⁰

Taigi telieka asmeninės paskatos.

Asmeninės Kavolio susidomėjimo menu ištakos gali būti įvairios: pasaulėžiūrinės, politinės, moralinės, religinės, socialinės, emocinės ir kitokios nuostatos. Abejotina, ar liberalizmą, kuris sudaro autoriaus įsitikinimų branduolį, galima laikyti pagrindine prie meno jį pastūmėjusia priežastimi. Mat ši pasaulėžiūra paties Kavolio kaltinama abejingumu emocijoms, o jo sociologijos kontekste tai reiškia ir meno ignoravimą, kadangi šis tiesiogiai siejamas su emociniu individo gyvenimu. Mokslininkas teigia:

Pati liberalinė kultūra nepakankamai apima žmogaus esmės ir jo santykio su savo aplinka visumą. XIX amžiaus tipo liberalinė kultūra rimtais dalykais nelaikė nei gamtos, nei radikalaus blogio, nei tautinių kultūrų skirtingumą, nei *pasąmoni- nės žmogiškųjų pergyvenimų sferos ir jos reikalavimų* (išskirta mano, – A. N.).²¹

Kurdamas savąją liberalizmo versiją, Kavolis siekia ištaisyti šį trūkumą ir įrodinėja, kad jautrumas emociniam gyvenimui bei menui nesikerta su pamatiniais liberalizmo principais. Tad laikytumėmės pozicijos, kad dėmesys menui, kaip emociniu požiūriu reikšmingam veiksniai, kyla iš emocinės autoriaus asmenybės struktūros ypatumų bei ją formavusių gyvenimo aplinkybių.

Kavolio posūkis į socialinės patologijos studijas bei joms artimą kultūrinę psichologiją pirmiausia aiškintinas socialine amerikietiškosios sociologijos misija. Jungtinių Valstijų federalinė vyriausybė, vykdydama plataus masto socialines programas, kuriomis siekė įveikti socialinę marginalinių grupių atskirtį, laukė pasipirties iš sociologijos. Iš jos buvo tikimasi pagalbos diagnozuojant išskylančias problemas bei veiksmingai jas sprendžiant. Tad Kavolis, kaip ir daugelis jo kolegų sociologų, nenusišalino nuo amerikiečių visuomenei aktualių klausimų svarstymo.

Viena tokių problemų buvo visuomenėje klestinti agresija, o antroji – XX a. septintajame dešimtmetyje amerikiečių bei kitų Vakarų šalių visuomenės sukretęs *jaunimo kontrkultūros (youth counter-culture)* susiformavimas. Iki tol visiškai apolitišku laikytas jaunimas staiga suradikalėja: dalyvauja pilietinių teisių judėjime, rengia antikarines demonstracijas bei vengia karinės tarnybos, užiminėja universitetus, deklaruoja kairiuosius įsitikinimus bei eksperimentuoja su alternatyviais gyvenimo būdais.

Agresijos problema nagrinėjama socialinės patologijos studijose²². Jose svarstoma, kokį individų elgesį ir kokias socialinės sistemos ypatybes galima ver-

tinti kaip nenormalius. Nenormaliu elgesiu siūloma laikyti tokį, kuris naikina gyvybę, sveikatą ir asmeninės tapatybės pojūtį, o nenormaliomis socialinės sistemos ypatybėmis – tokias, kurios skatina spontanišką ar organizuotą destruktivų elgesį. Taip pat išskiriami patologines pasekmes sukeliantys socialiniai bei kultūriniai veiksniai. Nurodoma, kieno – savęs ar kitų individų – atžvilgiu ir kokį destruktivumą jie skatina.

Išskirtinio Kavolio dėmesio kontrkultūra sulaukia kultūrinei psichologijai skirtuose straipsniuose. Ji čia vertinama nevienareikšmiškai. Sociologas nepaseka konservatyviais kritikais ir kontrkultūros nevertina vien neigiamai. Joje jis įžvelgia ne tik neigiamus, bet ir teigiamus dalykus.

Neigiami kontrkultūros elementai bei socialinės jų kilmės sąlygos identifikuojami pasitelkus bendrąją socialinės patologijos teoriją. Kontrkultūros destruktivumas siejamas su sveikatos gadinimu vartojant narkotikus, prievartos naudojimu ir ypač asmeninės tapatybės jausmo griovimu.

Kas kontrkultūroje yra teigiama, turbūt atviriausiai pasakoma Kavolio straipsnyje „Revizionistinė etika, postkonvencinė moralė“²³. Etinėse kontrkultūros nuostatose sociologas įžvelgia kairiosios, pirmiausia marksistinės, ideologijos humanizavimąsi – pirmenybės teikimą ne doktrinai, bet konkrečiam individui. Autorius teigia, jog revizionistinėje etikoje įtvirtintas „socialinės patologijos kriterijus tiesiogiai implikuoja, kad socialiniai vaidmenys, įsitvirtinusios socialinės sistemos, ideologijos ir materialinės vertybės turi būti vertinamos atsižvelgiant į individo gerovę – ir išsaugomos, modifikuojamos arba eliminuoja-

mos, priklausomai nuo to, kas jam atneša daugiausia gerovės ir mažiausia žalos. Konkretaus asmens pirmumas reiškia, kad į individą nukreipti atskiri veiksmai ar konkreti politika turi būti vertinami pagal tai, kaip jie įtakoja visą šio ir kitų individų gerovę – žmogaus gyvybę, sveikatą ir išsipildžiusios egzistencijos pajutimą, kuriuo toks veiksmas arba politika tiesiogiai ar netiesiogiai paveikia.⁴²⁴

Jaunimo kontrkultūros ištakų pirmiausia ieškoma socialinėje dinamikoje.

IŠVADOS

Kavolio sociologijos raidos pagrindą sudaro kolektyvinio emocionalumo ir simbolinės jo raiškos tema. Gilindamasis į šią temą sociologas siekia pažinti socialinėms grupėms bendras emocines nuostatas socialinės ir kultūrinės aplinkos atžvilgiu ir kultūros simbolių gebėjimo veikti šias nuostatas mechanizmus.

Kolektyvinio emocionalumo ir simbolinės jo raiškos tema plėtojama dviem kryptimis. Pirmoji kryptis apimtų vaizduojamojo meno sociologiją, socialinės patologijos studijas, kultūrinę psichologiją bei civilizacijų studijas, o antroji – liuanistines studijas (*Žmogaus genezė, Nužemintųjų generaciją* ir liuvių sąmoningumo istoriją). Jos tarpusavyje skiriasi tuo, kad plėtodamas pirmąją kryptį, Kavolis ieško universalių kolektyvinio emocionalumo bei simbolinės jo raiškos dėsningumų, o antrosios atveju nagrinėja emocijų liuvių nacionalinio charakterio aspektą. Literatūros sociologija užimtų tarpinę padėtį tarp abiejų minėtų raidos krypčių. Viena vertus, visuose jai skirtuose straipsniuose analizuojama liuvių literatūra.

Iš visų socialinių procesų daugiausia dėmesio skiriama modernizacijai. Jaunimo asmenybės bei elgesio ypatybės aiškina mos jo emocijinėmis reakcijomis į konkrečias modernizacijos kryptis. Suvokus, kad modernizacijos teorija yra nepakankama siekiant adekvačiai suvokti XX a. septintojo dešimtmečio įvykius, nuo kultūrinės psichologijos pasukama į civilizacijų studijas. Civilizacijų studijos sudarė sąlygas į visa tai pažvelgti iš platesnės kultūrinės bei istorinės perspektyvos.

Antra vertus, daugelyje jų keliami didesni nei liuanistiniai tikslai.

Lemiamu instituciniu veiksniu, paskatinusiu užsiimti kolektyvinio emocionalumo ir simbolinės jo raiškos tema, galima laikyti Kavolio studijas Harvardo universitete XX a. šeštajame dešimtyje. Ten, *nacionalinio charakterio studijų* kontekste gilindamasis į sovietinę socialinę sistemą, jos poveikį asmenybei ar *sovietinį charakterį (soviet character)*, susidomi kolektyvinio emocionalumu kaip vienu nacionalinio charakterio aspektu ir įgyja jam reikiamo analizuoti instrumentarijus pagrindus.

Kolektyvinio emocionalumo ir simbolinės jo raiškos temos plėtojimas paklūsta imanentinei logikai. Išskyrus vieną atvejį – tai posūkį nuo vaizduojamojo meno sociologijos prie socialinės patologijos studijų ir kultūrinės psichologijos. Į šias tyrimo sritis Kavolis įsitraukė reaguodamas į amerikietiškajai sociologijai keliamą socialinės misijos uždavinį – prisidėti prie visuomenės problemų diagnozavimo bei veiksmingo jų sprendimo.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Išsamią bibliografiją galima rasti mokslinių tyrinėjimų ir atsiminimų rinkinyje *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*. Rita Kavolienė, Darius Kuolys (sud.). Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 479–503.
- ² Vytautas Kavolis, Nuo dailės sociologijos iki moralinių kultūrų, *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*, p. 15–31.
- ³ Ten pat, p. 15.
- ⁴ Arūnas Sverdiolas, Kam literatams Vytautas Kavolis, *Vytautas Kavolis: Humanistica vs liberalia*. Ramutis Karmalavičius (sud.). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 22.
- ⁵ Ten pat, p. 21.
- ⁶ Leonidas Donskis, *Tapatybė ir laisvė. Trys intelektualiniai portretai*. Vilnius: Versus Aureus, 2005, p. 73.
- ⁷ Ten pat, p. 78.
- ⁸ Paulius Subačius, Išvalgos ir konstrukcijos, *Naujasis Židinys* 5, 1992, p. 64–65; Audrius Zakarauskas, Epochos signataras, *Naujasis Židinys* 1, 1994, p. 22–29.
- ⁹ Vytautas Kavolis, *Moralizing cultures*. Lanham, New York, London: University Press of America, 1993, p. vii.
- ¹⁰ Vytautas Kavolis, *Kultūros dirbtuvė*. Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 25.
- ¹¹ Ten pat, p. 26.
- ¹² Vytautas Kavolis, Civilizacijos analizė kaip kultūros sociologija, *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 2, 1998, p. 12.
- ¹³ Plačiau apie kolektyvinę emocionalumą ir simboliinę jo raišką žr. straipsnį Alvydas Noreika, Vytauto Kavolio kultūros ir asmenybės tyrimus vienijanti tema, *Athena: Filosofijos studijos* 7, 2011, p. 112–122.
- ¹⁴ Solveiga Daugirdaitė, Vytautas Kavolis ir feminizmas, *Vytautas Kavolis: Humanistica vs liberalia*, p. 111–124; Leonidas Donskis, Vytautas Kavolis – visuomenės ir kultūros kritikas, *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*, p. 194–219; Ramutis Karmalavičius, Vytautas Kavolis: „Be konvulsijų priimti skirtingumus“ (ne vien tik šeštojo dešimtmečio egzodą kamavusi problema), *Vytautas Kavolis: Humanistica vs liberalia*, p. 135–157; Karolis Klimka, Slaptažodis – „liberalizmas“: Vytautas Kavolis ir literatūros politika, *Vytautas Kavolis: Humanistica vs liberalia*, p. 27–39; Darius Kuolys, Lietuvių kultūros istorija kaip bendruomenės sąmoningumo dirbtuvė, *Athena: Filosofijos studijos* 7, 2011, p. 44–52; Algis Mickūnas, Filosofija ir civilizacijos, *Athena: Filosofijos studijos* 7, 2011, p. 28–43; Paulius Subačius, Išvalgos ir konstrukcijos, p. 64–65; Audrius Zakarauskas, Epochos signataras, p. 22–29; Arūnas Sverdiolas, Vytauto Kavolio kultūros filosofija, *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*, p. 51–93; Arvydas Šliogeris, Laisvojo šaulio taku, *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*, p. 220–234; Artūras Tereškinas, Intelektualinė autobiografija, arba Pinklės diletantui: Stebėjimo trajektorijos ir nustebimų signatūros, *Metmenys* 62, 1992, p. 183–191; Laimutė Tidikytė, Individualizmo trajektorijos: Vytautas Kavolis ir Julius Kaupas, *Vytautas Kavolis: Humanistica vs liberalia*, p. 91–102; Algimantas Valantiejus, Vytauto Kavolio vaizduotės sociologija, *Athena: Filosofijos studijos* 7, 2011, p. 78–111.
- ¹⁵ *The Soviet zone of Germany*. Carl J. Friedrich (sud.). New Haven, Conn.: Human Relations Area Files, Inc., 1956.
- ¹⁶ Su projekto suskaitmeninta medžiaga galima susipažinti internete: <http://hcl.harvard.edu/collections/hpsss/index.html> [žiūrėta 2015 09 09].
- ¹⁷ Alex Inkeles et al., *How The Soviet System Works: Cultural, Psychological, and Social Themes*. Cambridge: Harvard University Press, 1956.
- ¹⁸ Mark G. Field, *The Medical Profession in Soviet Society: a Study in Bureaucratization and Control*, 1955; Homer K. Geiger, *The Urban Slavic Family and the Soviet System*, 1955; Robert A. Feldmesser, *Aspects of Social Mobility in the Soviet Union*, 1956; Allen H. Kassof, *The Soviet Youth Program: Socialization in a Totalitarian Society*, 1960.
- ¹⁹ Vytautas Kavolis, Literature and the Dialectics of Modernization, *Literary Criticism and Sociology*. Joseph P. Strelka (sud.). University Park, London: The Pennsylvania State University Press, 1973, p. 89–106.
- ²⁰ Kavolis, *Nuo dailės sociologijos*, p. 17.
- ²¹ Vytautas Kavolis, Moralinės kultūros: Žemėlapiai, trajektorijos, įtampos, *Metmenų laisvieji svarstymai 1959–1989*. Virginijus Gasiliūnas (sud.). Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1993, p. 191.
- ²² Vytautas Kavolis, The Comparative Approach to Social Problems, *Comparative Perspectives on Social Problems*, Vytautas Kavolis (sud.). Boston: Little, Brown, 1969, p. 1–38.
- ²³ Vytautas Kavolis, Revizionistinė etika, postkonvencinė moralė, *Kultūrinė psichologija*. Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 109–127.
- ²⁴ Ten pat, p. 114.